

Prof. dr. Branko Marušič – sedemdesetletnik

Letošnji jubilat dr. Banko Marušič se že pet desetletij posveča preučevanju različnih vidikov zgodovine slovenske zahodne meje. Zanima ga njena celotna preteklost. *»Ne morem namreč razumeti zgodovinarja, ki pozna domala vsako podrobnost iz 20. stoletja in so mu docela nepoznani ljudje in dogodki, ki so ustvarjali dogajanja preteklih obdobj. Ker pa je celovito obvladovanje preteklosti z znanstveno metodo in cilji danes takorekoč nemogoče, se morajo raziskovalci odločiti za manjše raziskovalne komplekse, časovne ali pa tematske. Tako sem se že v času študija odločil za zgodovino Primorske od leta 1848. Mejniki, ki zaključuje to zanimanje, naj bi bilo leto 1918. V obravnavanem obdobju je mogoče spoznati veliko odgovorov na mnoga temeljna vprašanja prelomnih dogodkov 20. stoletja in današnjih dni (narodna zavest, etnične meje, slovenskoitalijanski narodnostni in politični odnosi, odnosi mesto-okolica, aspekti mednarodne politike, gospodarske razmere in razvoj)« (Okro, 152, 1999).*

Rodil se je na pragu druge svetovne vojne 4. februarja 1938 v Gorici kot drugi sin v družini znanega goriškega zdravnika Franca Marušiča doma iz Solkana in Vide Mejač iz Komende pri Kamniku. Marušičevi so tedaj stanovali v hiši na goriškem Travniku. Med leti 1930–1940 je imel oče ambulanto v Gorici in v rodnem Solkanu, po letu 1940 pa je zdravil v Kanalu in Anhovem. V vojnih letih so prebivali največ v Solkanu, kamor so se tudi dokončno preselili leta 1947, ko je bila Gorica z novo razmejitvijo za Slovence izgubljena. Tu, v očetovi rojstni hiši, kjer je stara mati Katarina imela znano gostilno, je mladi Branko preživel svojo mladost. Solkanske gostilne med njimi Marušičeva, so imele staro tradicijo. Mario Cosar (Gorizia d'altri tempi, Gorica 1934, 15) pripoveduje, da so se proti koncu 19. stoletja v njej zbirali Solkanci, ki so med gosti imeli prednost. Med njimi so bili še posebej premožni solkanski mizarji, ki so ob nedeljah in praznikih tu kartali svojo priljubljeno *briskolo*. Prodaja znamenitega solkanskega pohištva, ki je segala celo v Aleksandrijo v Egiptu, jim je prinašalo velike zasluge. Prihajali so tudi meščani iz Gorice, ki jih je v slovensko predmestje privabljala dobra domača hrana.

Med drugo svetovno vojno so se Marušičevi aktivno pridružili osvobodilnemu gibanju. Oče je že od leta 1942 ob rednem delu zdravil tudi partizane in aktiviste v ilegalni ambulanti v Šempasu in Ozeljanu. V letu 1944 pa je z ilegalnim imenom dr. Ivan Vrač postal zdravstveni referent pri okrožnem odboru OF in nato NOO za srednjeprimorsko okrožje, ki je obsegalo ožjo Goriško, Vipavsko dolino in del Zgornjega in Spodnjega Krasa. V tej funkciji je organiziral ilegalno zdravstvo za civilno prebivalstvo in partizane. Posebno skrb je posvečal organizaciji zdravstvene preventive za šolsko mladino, ki je tedaj obiskovala partizanske šole. Decembra 1944 je kot partizanski zdravnik odšel v ilegalo. Po končani vojni je nadaljeval zdravstveno organizacijsko delo. V pokrajini, ki je z novo razmejitvijo ostala odrezana od Gorice in njenih zdravstvenih služb, je kot organizator zdravstva in nosilec mnogih drugih lokalnih in republiških funkcij postavljaj temelje bodočemu goriškemu zdravstvu, socialnemu skrbstvu, ustanovil je higienski zavod itd. Kot član delovnega odbora je sodeloval pri pripravah na gradnjo Nove Gorice. Zavzemal se je za lokacijo na današnjem prostoru. Dejavni je bil tudi v organizaciji Rdečega križa Slovenije. Za njen razvoj v osrednjem delu Primorske pa je že iz vojnih leti imela posebne zasluge Marušičeva mati Vida, z ilegalnim imenom Eva.

V Marušičevi družini sta bili doma tudi zgodovina in publicistika. Ded Andrej Mejač iz Komende ni bil le veletrgovec, kulturnik in politik, temveč, kot navaja Slovenski biografski leksikon (SBL, Ljubljana 1933, peti zvezek, str. 88), tudi zbiratelj narodnega blaga in krajevni zgodovinar, ki je v časnikih objavljaj

zgodovinske krajevne spise. Doma v Solkanu pa so Brankovo vedoželjnost spodbujale zgodovinske knjige s Tumovimi spisi in Gabrščkovi *Goriški Slovenci*, še posebej pa pripovedi stare matere Katarine o dedu, ki je na šempaskem taboru 1868 nosil slovensko zastavo, in o narodnem svetu, ki je ob razpadu Avstro-ogrske v Gorici prevzel oblast. Vzglede je dobival tudi pri očetu, ki je v krajevnem tisku redno pisal o zdravstveni problematiki. Zgodovinsko-zdravstveno temo je obravnaval v leta 1927 napisani nostrifikaciji z disertacijo na Univerzi v Padovi *L'industria idrargirica nel Friuli studiata dal punto di vista igienico*, raziskoval pa je tudi zgodovino Solkana med drugo svetovno vojno (1951) in solkansko šolo (PSBL, 10. snopič, Gorica 1984). To intelektualno in delavno družinsko okolje je na Branka Marušiča imelo velik vpliv. Privzgojilo mu je zanimanje za preteklost Goriške in vrednote, ki ga spremljajo vse življenje. V intervjuju z Jožkom Humarjem (Okno, 152, 14. 1. 1999) je povedal: »... *podoba mojih umrlih staršev me vedno spremlja v premišljevanjih, v iskanjih zglede in napolil vsakdanjega življenja. Nenehno se srečujem s primerjavami in pogosto se sprašujem in ugibam, kako bi se moj oče, primorski partizanski zdravnik in organizator poveljnega primorskega zdravstva, znašel v razmerah današnjih dni. Spominjam se njegovih kritik, ki jih je namenjal ne ravno smotrnim ukrepom oblastnih organov poveljnih let, ... toda ostajal je do konca privržen izhodiščni zamisli narodnoosvobodilnega boja in partizanstva*«. Branko Marušič rad tudi poudari, da je na odločitev za poklicno pot zgodovinarja imelo velik vpliv tudi predavanje Milka Kosa na ustanovnem zboru podružnice Zgodovinskega društva za Goriško o prvi omembi Gorice in Solkana leta 1951, na katerega ga še danes spominjajo ohranjene beležke.

Branko Marušič je osnovno šolo obiskoval v Solkanu. Šolanje je nadaljeval na gimnaziji in višji gimnaziji v Šempetru pri Gorici, v Solkanu in nato v Novi Gorici, ki je pričela rasti na Solkanskem polju. Maturiral je leta 1955. Kljub velikemu zanimanju za zgodovino mu šolanje na gimnaziji ni dalo dovolj spodbud, da bi se vpisal na študij te vede. Po maturi se je na predlog domačih vpisal na študij medicine in se, kot je kazalo, namenil nadaljevati družinsko zdravniško tradicijo. A »*zmagala je želja in volja mladega, ki je zaoral v zgodovinopisje in prav kmalu pokazal, da zgodovine ni šel študirat le kot pasiven visokošolec, marveč kot zagnanež, v katerem so že tlele klice resničnega raziskovalca ...*« (Portreti primorskih humanističnih delavcev, Primorski dnevnik, 92, 24. 4. 1977). Zapustil je študij medicine in se vpisal na zgodovino na Filozofski fakulteti. Zanimiva predavanja in živahni seminarji imenitnih profesorjev: Frana Zwittera, Boga Grafenauerja, Milka Kosa, Josipa Klemenca, Metoda Mikuža so ga usmerjali v resen študij. Kot študent je začel raziskovati teme, ki so živele v spominu ljudi na Goriškem, ga že iz mladosti pritegovale in začrtale njegovo bodočo poklicno pot. Svoj prvi članek, krajši biografski prispevek o Karlu Lavriču – buditelju narodne zavesti na Primorskem, je napisal in objavil leta 1956 v Primorskih novicah. Za raziskavo *Posočje v rimski dobi*, ki si jo je sam izbral, je leta 1961 dobil Prešernovo nagrado za študente. To je bila Marušičeva prva resnična zgodovinska raziskava (Na FF podelili študentske Prešernove nagrade, Delo, 38, 9. 2. 1961). Kot študent je napisal tudi razpravo *Doneski k biografiji dr. Karla Lavriča* in jo objavil v Zgodovinskem časopisu (14, 1960, str. 196–202). Pred diplomom je preučil *delovanje rdečega križa Slovenije v Goriškem okraju 1944–1960*. Pregled je leta 1961 izšel v ciklostilni obliki. Pisal je tudi krajše zgodovinske zapise, knjižna poročila in druge prispevke za krajevni tisk. V študentskih letih je pričel sodelovati z Inštitutom za narodnostna vprašanja v Ljubljani, kjer se je po diplomu in odsluženju vojske tudi zaposlil. Diplomiral je leta 1962 z diplomsko nalogo *Goriški Slovenci od prodora pri Kobaridu do konca leta 1918*. Fakulteto je zapustil kot resen zgodovinar, ki dobro ve, kje ima mesto in kakšne so njegove bodoče naloge. Svoje poslanstvo je namenil rodni Goriški. Širino, problematiko in program slovenskega zgodovinopisja na Goriškem je napovedal v programski razpravi, ki jo je že leto po diplomu objavilo glasilo Goriške knjižnice Goriški knjižničar – *Dosedanje in bodoče delo goriškega zgodovinarja in zgodovinopisja* (št. 3–4, 1963, str. 19–31, predelan ponatis, Kronika, 3, 1964, str. 145–151). Odkrivanje goriške preteklosti je imelo staro tradicijo in je bilo z deli Simona Rutarja, Franca in Milka Kosa in drugih ped prvo svetovno vojno primerljivo z zgodovinopisjem ostalih slovenskih pokrajin. Cvetoč zgodovinopisni razvoj na Goriškem sta zavrla prihod pod Italijo in fašizem. Ta je pobral tudi generacijo mladih izobražencev, ki bi se tedaj ali pa v povojnem obdobju lahko posvečali raziskovalnemu delu. Prizadevanja osrednjeslovenskega zgodovinopisja, zlasti v času pogajanj za meje, te izgube niso mogla nadoknaditi. Po letu 1947 je bilo potrebno zgodovinopisno delo zastaviti na novo. Spodbude, ki so jih med drugimi dajali slovenski zgodovinarji, združeni v svojem stanovskem združenju, ki so 8. in 9. oktobra 1948 zasedali v Novi Gorici, so se počasi uresničevale. Marušič je delo predvidel v več smereh, med drugim: »*zbiranje, registriranje*

in interpretiranje najrazličnejšega gradiva preteklosti; zaščita in varstvo vseh zgodovinskih, etnoloških, umetnostnozgodovinskih in drugih spomenikov, ki služijo pri spoznavanju preteklosti; ustanovitev nekega organa, ki bo koordiniral posameznike in skupine ter uravnaval delo goriških znanstvenih in podobnih ustanov, skrb za izdajanje lokalne publikacije, ki bo prinašala zgodovinske članke ... zavzel se je tudi za »krajevnozgodovinske raziskave neštetihih podrobnih problemov, ki jih slovenska historiografija zaradi svojega splošnega značaja ne more reševati (B. Marušič, Dosedanje in bodoče delo goriškega zgodovinarja in zgodovinopisja Kronika, 12, 1964, 3, str. 145-151). Do tedaj so v Novi Gorici ustanovili knjižnico, leta 1952 Goriški muzej, spomeniškovarstvena služba, ki je delovala pri muzeju, se je osamosvojila leta 1961, deset let kasneje pa še arhiv (Branko Marušič, Goriški muzej, Goriški zbornik, Ljubljana 1968, 88). Marušič je na slovensko prisotnost v goriškem zgodovinopisju in na bodoče naloge opozoril tudi tujo strokovno javnost s člankom *Saggio di bibliografia slovena sul Goriziano*, ki ga je objavil v reviji goriške knjižnice Biblioteca Statale Studi Goriziani (1964).

Na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani se je kot asistent posvečal primorski zgodovini. V dveletnem obdobju je nastala *Bibliografija o problemih pokrajin ob zahodni meji SFRJ 1951-1962*, ki je bila objavljena po njegovem odhodu iz Inštituta in sicer za obdobje 1951-1955 (Razprave in gradivo, INV Ljubljana, zv. 4-5, 1966, 315-169). V tipkopisu je ostal elaborat *Ljudska štetja in popisi narodnosti na Tržaškem 1910-1961*. Napisal je tudi več publicističnih prispevkov, ki so nakazovali njegovo prihodnje delovanje. Poročal je o arheoloških raziskavah, spremljal je slovensko in italijansko zgodovinopisje o Goriški, pisal je biografije slavnih mož z Goriške, opozarjal na potrebe goriške publicistike in goriških kulturnih institucij itd. (Razprave in gradivo INV, Ljubljana, december 1980, 11-12, str. 109).

Leta 1965 se je vrnil na rodno Goriško in zaposlil v tedaj še mladem Goriškem muzeju, najprej kot kustos, a že novembra istega leta je postal njegov ravnatelj. Muzej je bil tedaj v nezavidljivem položaju. »Prihajal sem v sterilen prostor. 25 let fašistične okupacije je za seboj pustilo veliko praznino. V tem času se ni humanistično izobrazilo toliko Primorcev, da bi bili lahko sposobni sami prevzeti naloge, ki jih zahteva varovanje naravne in kulturne dediščine. Sem so prihajali ljudje iz vse Slovenije. Vendar to ni bilo tisto, kar bi prostor ob meji potreboval. Tem pionirjem goriškega muzejstva bi morali biti hvaležni, saj so v nemogočih razmerah opravljalo težko delo. Na Primorskem smo potrebovali ustrezne humaniste. Naš muzej jih je žal dobil zelo pozno. Komaj 20 let po osvoboditvi je iz ljubljanske univerze prišel prvi geograf, ki je obiskoval goriško gimnazijo, prvi zgodovinarji smo prišli nekoliko prej. Torej kadrov ni bilo dovolj. Druga stvar je bilo ustvarjanje primerne okolja, ki ni bilo preveč naklonjeno varovanju kulturne in naravne dediščine. Manjkalo nam je vzgoje, občutka, navezanosti na našo zgodovino, na naše korenine«. Kot mlad zgodovinar, brez posebnih izkušenj, se je moral soočiti s težavami. »Če sem hotel stvari pomakniti z mesta, sem moral delo drugače zastaviti, predvsem kaj storiti za odpravo t.i. belih lis. Na srečo sem domačin in probleme, ki se porajajo pri varovanju kulturne in naravne dediščine, močno občutim. Vso stvar sem zastavil v prepričanju, da muzej ni samo takšna ustanova, ki zgolj zbira predmete na neki ljubiteljski ravni in jih postavlja na ogled obiskovalcem. Stvar muzeja mora biti veliko širša, večdimenzionalna. Prepričan sem, da mora muzej iz svojih zidov v širši prostor«. Za vzgojo okolja je poleg razkazovanja starin predvidel zlasti pisano besedo. (Muzejsko delo ni samo zbiranje starin, intervju z Vojkom Cudrom, Primorske novice, 97, 2. 12. 1983).

Goriški muzej se je pod Marušičevim vodstvom naglo spreminjal. Pridobival je nove kadre, nove ustreznejše prostore, gradivo in depoje, restavratorske delavnice, obnavljali so grad Kromberk, muzejski kustosi so bili navzoči na ozemlju od Trente na severu do proge Divača-Trst na jugu, kjer je muzej deloval. Tu se je tudi širila mreža muzejskih zbirk: v Tolminu, na Vrsnem, v Trenti, na Dobrovem, v Medani, Kraška hiša v Štanjelu, v vili Bartolomei v Solkanu in nato na Sv. Gori. Posebno etnološko zbirko je muzej pripravljval v stari vaški mlekarni v Bardu (Lusevera) v Terskih dolinah. Za Goriški muzej je bilo značilno tudi raziskovalno delo kustosov. Največje so bile arheološke raziskave na Mostu na Soči, v Batujah, skupaj z Narodnim muzejem v Ajdovščini, na Hrušici, etnološke raziskave so potekale v zgornjem Posočju, na Vipavskem in na Krasu, zgodovinske raziskave goriške preteklosti so obsegale 19. in 20. stoletje, posegale so tudi v starejša obdobja (tolminski punt in druge teme), pri čemer je sam veliko raziskoval. Številne so bile umetnostnozgodovinske raziskave pomembnih goriških likovnikov (slikarji iz družine Šantel, Lojze Spacal, Milan Klemenčič, Rafael Nemeč, Ivan Čargo, Rafael Nemeč, Silvester Komel itd.), ki so jim sledile odmevne razstave in katalogi. V delavnem okolju so nastajali strokovni prispevki in zapisi objavljeni v krajevem tisku in v strokovnih publikacijah, muzejski kustosi

so med seboj kar tekmovali v številu objavljenih prispevkov. V muzeju je rasla strokovna knjižnica, ki ji je prav Marušič posvečal posebno skrb. Poleg slovenskih knjig, je v časih, ko so bile meje še zelo zaprte, vanjo prihajalo veliko italijanske strokovne literature, skrivaj je prihajala tudi slovenska zamejska in emigrantska literatura, ki v naših knjižnicah sicer ni bila dostopna. Muzej je bil naročen na slovenske, zamejske in tudi italijanske časnike in strokovne publikacije. Nanje je Marušič naslonil hemeroteko o Goriški, ki je nastajala v posebnem muzejskem oddelku. Zbrano gradivo je bilo koristno pomagalo pri raziskovalnem delu in tudi pri nastajanju Primorskega bibliografskega leksikona v Gorici, pri katerem so Marušič in sodelavci vestno sodelovali. Nastajala je tudi zbirka primorskega tiska. Na Marušičevo pobudo so v Novi Gorici ob različnih obletnicah in praznikih pričele izhajati priložnostne izvirne publikacije, zborniki ali ponatisi starejših del s širšimi uvodi, ki jih je navadno tudi sam napisal. Založniško dejavnost je vpeljal tudi v muzeju, kjer so tiski izhajali celo v ciklostilni obliki, saj za tisk ni bilo denarja. V ciklostilu so začela izhajati »berila«, ki so s ponatisi krajevnih zapisov bila nekakšne čitanke za posamezne primorske kraje ali dogodke. Leta 1974 se jim je kot periodična strokovna publikacija pridružil še Goriški letnik, zbornik Goriškega muzeja, v katerem so svoje razprave in zapise objavljali muzejski delavci in drugi, tudi tuji sodelavci. Marušič je bil osrednja gonilna sila zbornika. Vanj je pisal, ga dolga leta urejal in si prizadeval, da bi z njegovo zamenjavo doma in v tujini pridobivali literaturo, ki je ni bilo mogoče nabavljati. Plod njegovih pobud so bila tudi nekatera strokovna srečanja, ki jih je organiziral muzej. Marušič je muzeju posvetil več kot dve desetletji organizacijskih in strokovnih prizadevanj. S svojim delom, vzgledom in spodbudami ga je razvijal v pomembno kulturno in raziskovalno središče, iz njega je izšla vrsta muzejskih delavcev in raziskovalcev, nekateri od njih so kasneje svoje strokovno delo nadaljevali v drugih muzejskih in znanstvenih ustanovah po Sloveniji. Tak muzej je bil tudi pomembna opora slovenski narodni manjšini v zamejstvu in sogovornik goriškim italijanskim muzejskim in drugim ustanovam. Slovensko muzejsko društvo je leta 1983 nagradilo Marušičev prispevek v muzejstvu in mu podelilo Valvasorjevo nagrado. V utemeljitvi je med drugim napisalo, da je leta 1965 »v ustanovo, ki je med nihANJI in naporI iskala svojo pot in se ukoreninjala v zavesti ljudi, prinesel prepotrebno svežino. Okolju, ki ga je kot domačin dobro poznal, je uspel dopovedati, da mora muzej kreniti po sodobnejših poteh, da klasično muzejstvo ni dovolj, da mora biti oplemeniteno in obogateno z raziskovalskim delom, ki je edino porok za napredek in uveljavitev. Cilj je bil torej muzej – raziskovalno središče ... in ustanova, s katerim bi poravnal zgodovinski dolg ...«, in ki »bi z mnogoterimi oblikami dela polnila vrzeli svojega delokroga in bi hkrati znala ljudem prikazati svoja dognanja v vidni in pisni obliki, ter se tako tvorno vključevala v življenje ...« Goriški muzej »voden z zanesljivo Marušičevo mislijo« je bil novost in izvirnost, bil je tudi spodbuda mlademu mestu, da se uveljavi tudi v znanosti (Valvasorjeva nagrada Branku Marušiču, Primorske novice, št. 86, 25. 10. 1983) To leto je Marušič za svoje delo prejel tudi plaketo Zveze jugoslovanskih muzejskih društev. Za izredne ustvarjalne dosežke v kulturi mu je občina Nova Gorica leta 1985 dodelila tudi Bevkovo nagrado.

V času Marušičevega vodenja je v muzeju dozorela zamisel o formalni obliki muzejskega domoznanskega raziskovalnega središča. Potrebo je utemeljeval z več razlogi, zlasti: »Naša zahodna meja je vendarle problem, sporni kamen, v zvezi s katerim se vsako toliko časa dvigne kakšen glas, ki opozarja, da stvari niso dognane, kot naj bi bile. Zato je potrebna stalna pozornost in naglo reagiranje s strokovno podkovanimi odgovori. Kar pa žal vedno nismo sposobni, ker smo le muzejska in ne tudi raziskovalna ustanova. Naši delavci bi se stvari lotevali drugače, če bi to bili. Že dolgo gojimo željo, da bi dobili (po Jugoslaviji to že imajo) manjši raziskovalni znanstveni inštitut, ki naj bi deloval v okviru SAZU ...« (Muzejsko delo ni samo zbiranje starin, pogovor z novinarjem Vojkom Cudrom, Primorske novice, 97, 2. 12. 1983).

Ker tedaj v muzeju ni bilo pravega vzdušja za njegovo uresničitev, je po 22 letih ustanovo zapustil in idejo razvijal in tudi uresničil v okviru samostojne Raziskovalne enote Zgodovinskega inštituta ZRC SAZU, ki so jo ustanovili 1. julija 1987. Marušič je to leto na Filozofski fakulteti v Ljubljani z izbranim opusom zgodovinskih objav *Primorski čas pretekli* (Koper, 1985) tudi promoviral za doktorja zgodovinskih znanosti. (Raziskovalna enota Zgodovinskega inštituta Milka Kosa; Preteklost je bogastvo prihodnosti, priloga Primorskih novic, Nova Gorica v letu 2000, september 1999). Septembra 2004 je enota prerasla v Raziskovalno postajo ZRC SAZU, ki v okviru preučevanja problematike slovenske zahodne meje poleg raziskovanja zgodovine vključuje tudi delo na področju jezikoslovja in drugih domoznanskih ved, tudi v povezavi med ZRC SAZU in novogoriško univerzo. Čeprav se je na novem delovnem mestu

lahko posvetil raziskovalni dejavnosti, je kot vedno, poln pobud in trdne volje, raziskovalno enoto tudi organizacijsko, kadrovsko in materialno krepil. Tudi tu je pričel graditi arhiv in knjižnico, v varstvo je prevzel arhiv in knjižnico dr. Henrika Tume. Plod preučevanja Tumove zapuščine je več kritičnih izdaj njegovih spisov, dnevnika in korespondence, pri katerih je bil urednik in pisec spremnih besedil. Dela so pomemben vir, v katerih spoznavamo temeljna področja slovenske zgodovine na Goriškem v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja. Kot vodja enote in postaje ter raziskovalec je svoje bogate izkušnje in znanja še nadalje delil svojim novim in tudi starim sodelavcem, te širokogrudno deli tudi drugim, še posebej mladi generaciji, ki vstopa na raziskovalno in znanstveno pot. V tem času je ob množici znanstvenih in strokovnih razprav in člankov napisal tudi več knjig in uredil veliko zbornikov. S tem dejanjem je uresničil dolgoletno težnjo, ki jo je zapisal na začetku svoje poti *goriškega zgodovinarja in zgodovinopisja*. Z Raziskovalno enoto in nato s postajo je goriško zgodovinopisje in družboslovje dobilo prvo *znanstveno raziskovalno središče*. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC pa se je po njegovi zaslugi organizacijsko razširil na zahodni rob države, na *mesto dogajanj*, v sosesčino ustanov, ki hranijo vire in gradivo pomembne za družboslovne raziskave in v bližino sorodnih raziskovalnih ustanov in furlanskih ter italijanskih raziskovalcev, ki raziskujejo goriško in primorsko preteklost. Za svoje delo je leta 2004 dobil priznanje »Častni član ZRC SAZU«. Kljub upokojitvi je svojo znanstveno, organizacijsko in mentorsko pot bogatil še s številnimi drugimi zamislimi in dejavnostmi, ob letošnjem življenjskem jubileju pa jo je kronal še s habilitacijo na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici in tako tu na Goriškem postal tudi formalni univerzitetni profesor bodočih goriških družboslovcev.

Marušič v raziskovalnem delu razvija koncept pokrajinskih zgodovinskih tem in poudarja pomen krajevnih zgodovinskih raziskav in raziskav posameznikov, ki so v preteklosti izstopali in pustili svojo osebno sled ter so pomembni za razumevanje zlasti tistega dela preteklosti, ki ga splošna zgodovina ne obravnava. Čeprav je preučevanja zahodnega slovenskega prostora v 19. in v začetku 20. stoletja ožje Marušičevo raziskovalno področje, sega njegovo delo še na druga starejša in novejša obdobja. Je eden redkih slovenskih zgodovinarjev, ki ga odlikujejo polihistorško znanje, s spoznavanje virov in literature, tako slovenske kot tuje, in izjemem spomin. Obravnane teme postavlja in sooča v širših časovnih, prostorskih in miselnih povezavah od antike do današnjega časa. Poleg zgodovine so mu blizu tudi druga družboslovna področja – umetnostna zgodovina, kulturna antropologija, etnologija, literatura itd. Prostor ob slovensko italijanski meji preučuje z različnih vidikov. Obravnava politična, gospodarska, kulturna, šolska vprašanja, posebno mesto imajo odnosi s predstavniki italijanskega naroda in Furlani, s katerimi so se Slovenci na Goriškem vedno soočali. Njegove spise najdemo v krajevni publicistiki, v slovenskih in v tujih strokovnih revijah in časopisih ali v samostojnih publikacijah (Dan, Goriška srečanja, Goriški knjižničar, Kaplje, Meddobje, Mladika, Naši razgledi, Planinski vestnik, Primorska srečanja, Srečanja, Zaliv itd. Annales, Goriški letnik, Gradivo in razprave, Idrijski razgledi, Kronika, Slovenski etnograf, Tolminski zbornik, Zbornik za umetnostno zgodovino, Zgodovinski časopis itd. ali tuje florentinski Archivio storico italiano, Studi Goriziani, Annali di storia Isontina, Quaderni Giuliani di storia. Quale storia, Jugoslavenski istorijski časopis, Istra, Arhivski vestnik, La Battana, Pazinski memorial, več kot pol stoletja je bil reden pisec v Jadranski koledar in Koledar Goriške Mohorjeve družbe, itd). Sintezo polstoletnega političnega dogajanja in notranjih odnosov na Goriškem med leti 1848 in 1899 od začetka narodnega preporoda je predstavil v študiji *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899* (Gorica, Goriški muzej 2005), utemeljeni na množici virov in literature.

Obsežna je Marušičeva bibliografija zapisov o življenju in hotenjih goriških osebnosti, ki jih obravnava v člankih in razpravah v zbornikih, še posebej krajevnih, v revijah, v spremnih besedah k ponatisom del, v samostojnih publikacijah in v več knjigah: *Primorski čas pretekli* (Koper 1985), *Z zlatimi črkami* (Trst 1987), ki je povsem biografska in prinaša 100 življenjepisov primorskih osebnosti, *Sto slovenskih politikov* (Ljubljana 2002), ki ima vseslovenski značaj, tudi knjiga *Goriški spomini: Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (Gorica 2002) s spremno besedo, opombami in ilustracijami prispeva k spoznavanju avtorjev objavljenih spominov ter najnovejša knjiga *Prispevki k primorski biografiki* (Annales, Koper 2006). Marušič je bil zavzet načrtovalec in pisec Primorskega slovenskega biografskega leksikona, ki je izhajal v Gorici med leti 1974 in 1994, primorska biografska gesla je objavljval v Enciklopediji Slovenije in drugod. Marušič je avtor bolj ali manj poglobljenih zapisov o več kot 420 pomembnih osebnostih slovenskega zahoda. Med Marušičeva prizadevanja za spoznavanje in ohranjanje spomina na pomembne osebnosti goriške preteklosti sodi tudi uresničitev njegove pobude o nastanku

aleje slavnih mož na Erjavčevi ulici. Zamisel za spomenike se je rodila leta 1964. Zanj je pripravil elaborat. Lokacijo zanje so določili na Erjavčevi ulici, na kateri so kasneje odkrili več kot polovico od 21 predvidenih spomenikov. Največ jih je postavil Klub starih goriških študentov. (Oko, 152, 14. 1. 1999). Na enak način so ga zanimale tematsko ožje krajevne zgodovinske teme. Marušič je na različne načine sodeloval pri nastajanju večine krajevnih zbornikov na Goriškem in v zamejstvu. Marušičev prispevek h krajevni zgodovini in k primorski biografiki ni važen le za spoznavanje preteklosti krajev in ljudi, ampak tudi za istovetnost obmejne pokrajine, kar ima za Slovence na drugi strani meje zelo velik narodni pomen. Večje število krajevnozgodovinskih spisov je izšlo v samostojnih publikacijah.

Odnosi med Slovenci, Italijani in Furlani in njihovo sobivanje na slovensko-italijanski meji so Marušiča vedno vznemirjali. Več kot štiri desetletja spodbuja vezi in sodelovanje z italijanskimi zgodovinarji in ustanovami. Čeprav to ni bilo vedno lahko, saj je glede določenih problemov v preteklosti obstajal popoln molk, za katerim se niso skrivali le predsodki do Slovencev, ampak velikokrat tudi nepoznavanje slovenskega jezika in razumevanja slovenskih zgodovinskih zapisov in virov, je »vzniklo večstransko sodelovanje«. Kmalu po Videmskem sporazumu sredi petdesetih let, ki je olajšal prehajanje meje, je to sodelovanje rojevalo pobude, lajšalo medsebojno sporazumevanje in prinašalo številne rezultate, ki jih danes štejejo med vrednote evropskih povezav. Nemogoče je naštetih vsa Marušičeva srečanja z italijanskimi zgodovinarji, sodelovanja na zgodovinskih in drugih konferencah, množico predavanj, ki jih je imel na obeh straneh meje in drugod, ter obsežno bibliografijo objavljenih spisov v slovenskih in italijanskih publikacijah. Njegova zadnja knjiga *Il vicino come amico - realtà o utopia? La convivenza lungo il confine italo-sloveno* (Gorica 2007) prinaša 14 razprav o tej tematiki, v knjigi je tudi naštetih 54 Marušičevih spisov, ki so izšli v italijanščini. Italijanska zgodovinska stroka ceni Marušičev prispevek pri preučevanju mednacionalnih odnosov na meji. Prof. Sergio Tavano, dopisni član SAZU je v spremnem zapisu navedene knjige med drugim zapisal, da je Marušič kot strokovnjak za goriško zgodovino rekonstruiral in na različne načine ovrednotil medsebojne stike dveh goriških istovetnosti, ki sta se razvijali in med seboj prepletali. Z ovrednotenjem zgodovinskega in kulturnega pomena slovenske sestavine je pomembno pripomogel k večjemu razumevanju značilnih posebnosti tudi drugih identitet na Goriškem. Zadnja leta je Marušič k razsvetljevanju teh odnosov veliko prispeval tudi kot član slovensko-italijanske mešane kulturnozgodovinske komisije, pri kateri je nastalo znamenito poročilo *Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956*, ki je izšlo tudi v knjižni obliki (Ljubljana 2001).

Skoraj petdesetletna Marušičeva navzočnost v zgodovinskem raziskovanju je rodila obilne sadove. Njegova bibliografija obsega več kot 2200 bibliografskih enot, med njimi je tudi več knjig. Kvalitete njegovega pisanja je že leta 1977 odkrival Primorski dnevnik, ki ga je predstavil kot nadaljevalca vrste primorskih zgodovinarjev, ki je že tedaj napisal veliko število samostojnih del, razprav, esejev, ocen itd. in bil pobudnik pomembnih akcij na področju zgodovinarstva. Poudaril je njegovo zanimanje za aktualne dogodke. »Je zelo plodovit pisec zgodovinskih besedil, obenem pa izredno hitro presoja in reagira na sprotne dogodke. Na ta način dosega, da so njegovi prispevki objavljeni še vedno v času, ko se določeni problemi ali dogodki »kalijo in so v žarečem ognju«. Taka izredno hitra odmevnost razodeva, kako je povsod in vedno ob vsakem problemu »doma« in kako meritorno lahko o vsem piše.« (Marijan Breclj, Portreti primorskih humanističnih delavcev, Primorski dnevnik, 92, 24. 4. 1977). Marušičevo hitro odzivanje na aktualno dogajanje temelji na njegovem odnosu do zgodovinske resnice. Zgodovinsko preučevanje je njegov poklic, zgodovino pa šteje kot široko delujočo področje in sestavni del našega zgodovinskega spomina, ki ga je potrebno na primeren način upoštevati in iz njega potegniti bistvene prvine, pomembne za življenje. Zaveda se, da se kot zgodovinar pogosto znajde v velikih težavah in se mu vedno ne posreči, da bi javnosti dal zadovoljiv enoznačen odgovor na vprašanja preteklosti in sedanjosti. Širši javnosti se želi približati s tekočo pripovedjo, razumljivim in sočnim, skoraj publicističnim jezikom in jasno mislijo. Njegov odnos do preteklosti kot celote je spoštljiv in objektivni in dogodke sooča v duhu časa. Zanj je spoznavanje preteklosti razvojno brez omejitev ter se dopolnjuje z novimi odkritji. Preučevanje zgodovine je namreč večno iskanje resnice. Zato je zelo občutljiv in kritičen do zgodovinarstva, temelječega na izkušnjah, še posebej če so te *cepljene s politiko in ideologijo*. Marušič zavrača tudi mitiziranje in spreminjanje zgodovine. Tako zgodovinarstvo vodi v neznanstvenost in podrejanje zgodovine trenutni politiki in ideološkemu pogledu na svet. Leta 2005 je bil pobudnik in podpisnik znane izjave nekaterih slovenskih zgodovinarjev, naslovljene na slovensko javnost glede novih videnj zgodovine in zgodovinarstva. Marušič *pozdravlja moralno očiščevanje zaradi preteklih*

dejanj, poudarja pa, da je znana zgodovinska dejstva potrebno dopolnjevati z neznanimi, odrinjenimi ali zamolčanimi spoznanji in ne pisati na novo. To mnenje velja za vsa zgodovinska obdobja. Marušič v aktualnem zgodovinopisju pogreša tudi več razumevanja in sloge med zgodovinarji. V vedno zanimivih pogovorih se rad spominja preteklih časov, »*ko smo bili zgodovinarji bolj povezani*« in je bilo čutiti več zadovoljstva ob skupnih dosežkih ali ob rezultatih posameznika.

Vsi ki smo imeli priložnost z dr. Marušičem sodelovati, cenimo njegovo delo in smo hvaležni za njegove spodbude, ki nam jih je vedno delil na naši poklicni in življenjski poti. Ob vstopu v novo življenjsko desetletje mu čestitamo in želimo še veliko ustvarjalnih moči in osebnega zadovoljstva.

S l a v i c a P l a h u t a